

УДК 338.33:338.43.02

БИБА В.А.

*Білоцерківський національний аграрний університет***ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ**

В статті встановлено, що на основі соціально-економічних відносин складається система моральних і культурних цінностей професійної діяльності фермера, на яку впливають національні особливості ведення сільськогосподарського виробництва, а також набутий досвід та традиції. Розглянуто ринкові перетворення вітчизняної економіки, що зумовили прояв дестабілізуючих чинників ведення виробничо-збутової діяльності та можливості розширеного відтворення. У дослідженні діяльності фермерських господарств проведено оцінку їхньої поведінки у розрізі середніх, великих та малих суб'єктів господарювання.

Встановлено, що величина рентабельності малих фермерських господарств є суб'єктивно заниженою, що зумовлено тінізацією їх виробничо-господарської діяльності. Розглянуто класичне розуміння диверсифікації. Диверсифікація діяльності фермерських господарств формує позитивні зовнішні ефекти, зокрема, збереження особливостей сільського ландшафту та створення робочих місць у сільській місцевості, зниження забруднення і підвищення якості ґрунту.

За проведеними розрахунками автором визначено середню тривалість зайнятості у виробничому процесі, яка становить 2–3 місяці в перерахунку на повну зайнятість, що вимагає обґрунтування напрямів диверсифікації виробничої діяльності.

Дослідженням встановлено, що тінізація діяльності членів фермерських господарств головним чином пов'язана з веденням несільськогосподарської діяльності, та зумовлена особливостями оподаткування таких господарств. Відповідно застосування принципу градації сукупного доходу дасть можливість врахувати платоспроможність платника податків при обчисленні розміру сплати податку, а отже, більш відповідає принципу соціальної справедливості.

Формування стратегії диверсифікації вітчизняного аграрного виробництва на основі використання досвіду провідних країн потребує його імплементації з урахуванням національних особливостей та факторів впливу. Зокрема були виділені такі основні внутрішні і зовнішні фактори, які впливають на процес диверсифікації: зовнішні – розвиток регіональної економіки та локального ринку праці, стан їхньої інфраструктури; серед внутрішніх факторів: рівень освіти, вікова структура населення, соціальний капітал на селі, позиції товаровиробників галузі, які підтримуються державними програмами.

Виявлені побажання туристів щодо додаткових послуг, що можуть бути реалізовані фермерськими господарствами. Проведено вивчення думок споживачів і власників ФГ щодо питання про форму оплати праці за участь у сільськогосподарських роботах відпочивальників-туристів.

При дослідженні можливостей розвитку сільського туризму на базі ФГ проведено також аналіз експертних оцінок, та з'ясовано, що спробувати нині реалізувати ідею створення умов для розвитку сільського туризму на власній базі мають можливість тільки 37 % фермерів, що пов'язано з недостатньою інфраструктурою господарств і сільської території.

Серед основних елементів розвитку сільського туризму на базі фермерських господарств можна виділити такі: необхідність визначення потенціалу розвитку сільського туризму на регіональному рівні, забезпечення безпеки життєдіяльності туристів, опрацювання схем відвідування туристичних маршрутів, залучення працюючих в регіоні туристичних фірм, організація широкомасштабної рекламної кампанії.

Ключові слова: фермерське господарство, диверсифікація, сільський туризм, народні промисли, несільськогосподарська діяльність, оподаткування.

doi: 10.33245/2310-9262-2019-148-1-133-146

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Ринкові перетворення вітчизняної економіки зумовили прояв дестабілізуючих чинників на умови ведення виробничо-збутової діяльності та можливості розширеного відтворення, наслідком впливу яких було зниження економічної стійкості фермерських господарств. За таких умов посилюється необхідність використання ними підходу, який передбачає розробку раціональної господарської стратегії та її реалізації в напрямі неперервної адаптації до факторів зовнішнього середовища.

Особливо складним є вирішення зазначених проблем у малих фермерських господарствах, які мають обмежений виробничий потенціал, що не дозволяє їм одержувати переваги великих структур господарювання, однак їх багатофункціональність у різних аспектах забезпечення сталого розвитку сільських територій вимагає пошуку напрямів забезпечення їх стійкого розвитку.

Окрім цього, розробка та реалізація стратегії розвитку фермерських господарств ускладнюється поєднанням природно-кліматичної та ринкової варіативності. У зв'язку із цим необхідним є формування системи заходів щодо здійснення диверсифікації виробничої діяльності,

які б могли забезпечити ефективне функціонування підприємств і сприяти досягненню передбачених стратегічних орієнтирів їх розвитку. Вважаємо, що кінцевою метою диверсифікації фермерських господарств є не стільки збереження їх виробничого напрямку, скільки підвищення конкурентоспроможності підприємства в цілому. Актуальними у цьому напрямі є питання здійснення диверсифікації виробничої діяльності фермерських господарств, що сприятиме консолідації інвестиційних ресурсів, зниженню ризиків невизначеності зовнішнього середовища; забезпеченню соціальної та економічної стійкості підприємства та сільської території в цілому; збереженню регіональних галузевих комплексів; раціональному використанню усіх ресурсів; одержанню синергетичного ефекту на основі росту ринкового потенціалу; зниженню трансакційних витрат та інше.

Диверсифікація як інструмент забезпечення економічної стійкості виробничо-господарської діяльності вимагає розробки відповідного обґрунтування стратегій диверсифікації та розрахунку відповідних показників ефективності, що в кінцевому рахунку сприятиме досягненню сталого розвитку сільських територій. Очевидно, що стимулювання реалізації аграрними підприємствами стратегій диверсифікації виробничої діяльності має виходити із регіональних та національних програм розвитку сільського господарства, результатом яких буде поява нових галузей та виробництв, нових видів продукції та послуг. Однак, напрями диверсифікації сільськогосподарського виробництва залишилися одним із небагатьох напрямів регулювання сталого розвитку сільських територій без детально розробленої послідовності дій, які дозволяють реалізовувати програмні цілі у цій сфері державної політики.

Очевидно, сільські території інвестиційно привабливими стають у міру диверсифікації виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств та розвитку несільськогосподарських видів діяльності. Практика функціонування суб'єктів господарювання доводить, що у моногалузевій структурі сільської економіки інвестиції вирішують проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва, практично не впливаючи на соціальну сферу. Результати дослідження регіонального розвитку сільських територій Київської області доводять, що у тих районах, де сільськогосподарське виробництво є єдиним видом економічної діяльності, виникають об'єктивні передумови до послаблення територіального розвитку та збільшення числа незайнятого в суспільному виробництві сільського населення, серед якого зростає частка безробітних. На сьогодні самостійно сільські території не є інвестиційно привабливими, оскільки їх розвиток залежить від потреб сільськогосподарського виробництва у робочій силі і у відповідній виробничій інфраструктурі, що вимагає обґрунтування дієвого інструментарію щодо забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Метою дослідження є здійснення оцінки зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування фермерських господарств, а також розвиток наукових засад виробничої диверсифікації та визначення її ролі у відтворювальному процесі, розробка практичних рекомендацій щодо забезпечення економічної стійкості функціонування фермерських господарств на основі освоєння виробництва так званих «нішових» культур та надання послуг в рамках несільськогосподарської діяльності.

Матеріал та методи дослідження. Теоретичною основою дослідження були концептуальні засади диверсифікації діяльності підприємств, сформовані такими зарубіжними науковцями: І. Ансофф, Б. Карлофф, В. Кер, Г. Кені, К. Кляйн, Л. Чейс-Вілд, М. Паскье та ін.

Для вирішення поставлених завдань було використано сучасні загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень, зокрема: системний підхід – при вивченні зв'язків між явищами і процесами в системі забезпечення диверсифікованого розвитку; економіко-статистичні методи – при визначенні динаміки, структури та результативності розвитку виробничої діяльності фермерських господарств; анкетування – при визначенні можливостей розвитку туризму на базі фермерських господарств; розрахунково-конструктивний – при обґрунтуванні напрямів диверсифікації виробництва; діалектичний та абстрактно-логічний – при здійсненні теоретичних узагальнень, формулюванні висновків.

Інформаційною базою дослідження були офіційні статистичні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, фінансово-економічна звітність окремих фермерських господарств, результати опитування фермерів, проведене автором.

Результати дослідження. Встановлено, що на основі соціально-економічних відносин складається система моральних і культурних цінностей професійної діяльності фермера, на яку впливають національні особливості ведення сільськогосподарського виробництва, а також набутий досвід та традиції. Проте, з недосконалістю чинного законодавства, недостатньою державною увагою до потреб фермерства та слабкою їх соціальною захищеністю кількість фермерських господарств в Україні за останні роки має тенденцію до зменшення, однак ця категорія сільськогосподарських товаровиробників займає найбільшу частку серед суб'єктів господарювання корпоративного сектору аграрної економіки.

Встановлено, що в динаміці чітко простежуються два етапи зміни чисельності фермерських господарств: перший (1995–2007 рр.) – зростання фермерського сектору аграрної економіки, що пов'язано насамперед із значними фінансовими інвестиціями в якості державної підтримки; другий – (2008 р. – понині) – скороченням кількості фермерських господарств, що зумовлено низкою об'єктивних і суб'єктивних причин, висвітлення яких буде зроблено у цьому підрозділі дослідження.

При дослідженні діяльності фермерських господарств важливо провести оцінку їхньої поведінки у розрізі середніх і великих та малих суб'єктів господарювання. За методологією Державної служби статистики України до великих і середніх належать підприємства, розмір яких дорівнює, або перевищує порогові значення хоча б за одним з таких статистичних критеріїв: площа сільськогосподарських угідь – 200 га; поголів'я великої рогатої худоби – 50 голів; поголів'я свиней – 50 голів; поголів'я овець або кіз – 50 голів; поголів'я птиці – 500 голів; чисельність працюючих у сільському господарстві – 20 осіб; обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції, робіт, послуг сільського господарства – 150 тис. грн. Підприємство, розмір якого менше зазначених порогових величин, є малим сільськогосподарським підприємством.

Упродовж досліджуваного періоду в структурі фермерських господарств переважають малі суб'єкти вищезазначеної категорії сільськогосподарських товаровиробників корпоративного сектору аграрної економіки (рис. 1). Встановлено, що протягом 2008–2017 рр. кількість малих фермерських господарств знизилась на 21,1 %. Основними причинами такого становища за результатами опитування голів вищезазначеної категорії фермерських господарств є: похилий вік керівника і відсутність спадкоємця (41 %), висока ймовірність рейдерського захоплення (23 %), збитковість виробничо-господарської діяльності протягом тривалого періоду часу (32 %), 4 % – інші чинники.

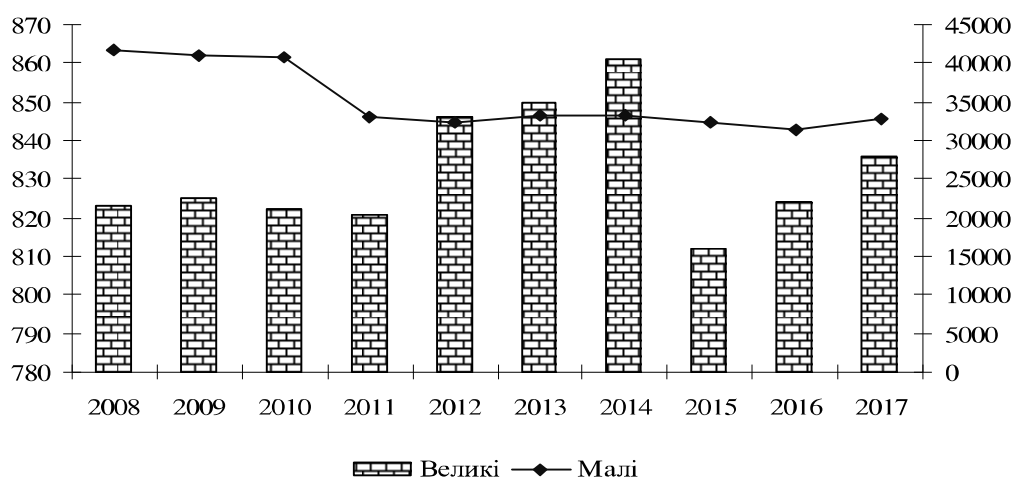

Рис. 1. Динаміка чисельності великих і середніх та малих фермерських господарств (од.)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Проте, протягом досліджуваного періоду спостерігається незначне зростання середніх і великих фермерських господарств (на 13 суб'єктів господарювання), переважно за рахунок об'єднання збанкрутілих малих ФГ та власників земельних паїв, які об'єднані родинними зв'язками. Необхідно загострити увагу на суттєвому скороченні вищезазначеної категорії сіль-

ськогосподарських товаровиробників корпоративного сектору аграрної економіки в 2015 р. проти 2014 р. на 49 суб'єктів господарювання. На нашу думку, подібна ситуація була зумовлена, по-перше, погіршенням суспільно-економічної ситуації в країні, що змусило керівників фермерських господарств призупинити свою виробничо-господарську діяльність. По-друге, значна частина суб'єктів господарювання знаходиться на тимчасово окупованих територіях Луганської та Донецької областей. По-третє, частина фермерських господарств трансформувалися в інші організаційно-правові форми господарювання.

Вважаємо, що фермерські господарства, в середовищі яких переважають малі форми господарювання є складовою частиною аграрного сектору економіки, і поряд з іншими суб'єктами господарювання вони вирішують завдання щодо нарощення виробництва сільськогосподарської продукції, насичення ринку продовольством. У них найбільшою мірою можуть бути враховані специфічні й біологічні чинники та процеси і, отже, досягається найвищий рівень гнучкого пристосування шляхом створення сприятливих умов для ефективного господарювання.

Так, О.М. Енгельгардт понад сто тридцять років тому писав: «Різні чинники в господарстві, за їх призначенням, йдуть в такому порядку: перш за все господар, тому що від нього залежить вся система господарства, і якщо система погана, то ніякі машини не допоможуть; потім працівник, тому що живий живе і завжди має перевагу над мертвим ... у господарстві людина – перш за все; потім кінь ... потім вже машини і знаряддя. Але, ні машини, ні симентальська худоба ... не можуть покращити наші господарства. І це можуть тільки господарі» [19]. Необхідно зазначити, що в умовах ринкової економіки отримання максимуму прибутку – основна мета фермерського господарства. Упродовж 2013–2017 рр. спостерігається суттєве підвищення рентабельності сільськогосподарської діяльності середніх та великих і малих фермерських господарств (рис. 2).

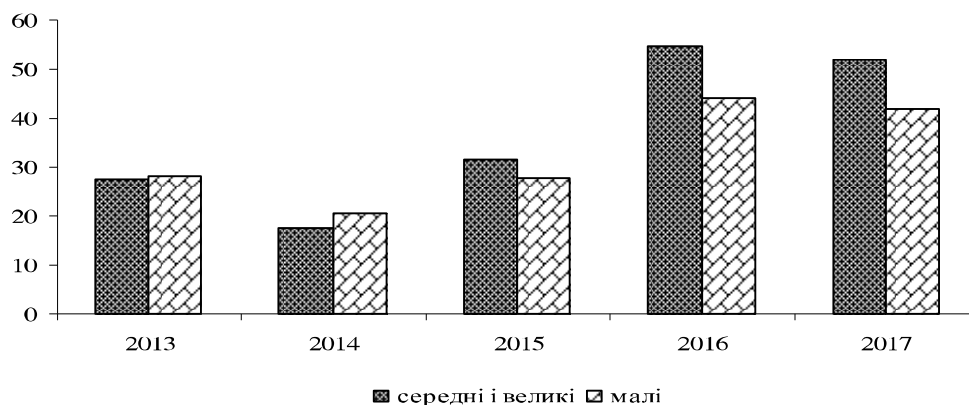

Рис. 2. Динаміка рентабельності малих, середніх і великих фермерських господарств в Україні, %.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Так, протягом досліджуваного періоду рівень прибутковості середніх і великих фермерських господарств зріс на 24,6 в.п., малих – 13,9 в.п. Необхідно зазначити, що протягом 2016–2017 рр. показник рентабельності в першій категорії вищезазначеної організаційно-правової форми господарювання вищий, ніж в другій. Дану обставину можна пояснити проявом «ефекту масштабу».

На нашу думку, величина рентабельності малих фермерських господарств є суб'єктивно заниженою, що зумовлено тінізацією їх виробничо-господарської діяльності, зокрема в овочівництві вона перевищує 80 %, у виробництві м'яса – 60 %, молока і молокопродуктів – 40 %. Згідно з даними Державної служби статистики України спостерігається зростання обсягів експорту сільськогосподарської продукції, але одночасно фіксується спад обсягів виробництва в аграрному секторі. Частково така обставина зумовлена загальнооекономічною ситуацією в країні, що характеризується масовим використанням офшорних схем для ухилення від податків, повна відсутність та низька дієвість заходів фіскальних органів щодо подолання цього негативного явища.

Окрім цього, зростання рівня рентабельності за 2015–2017 рр. пов'язано з посиленням інфляційних процесів в економіці країни та особливостями виробництва сільськогосподарської продукції (неспівпадання маркетингового та фінансового року) і їх вплив на ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності.

Зазначимо, що розвиток матеріально-технічної і технологічної оснащеності фермерських господарств, ефективне й раціональне її використання потребують відповідних площ землекористування. Однак, створення фермерських господарств відбувалося стихійно. Земельні ділянки надавалися всім, хто бажав організувати власне фермерське господарство без урахування особливостей сільськогосподарського виробництва, незалежно від досвіду роботи із землею і наявної кваліфікації. Це сприяло тому, що створювалися невеликі фермерські господарства, засновані на особистій праці, продукція яких була неконкурентоспроможною.

За Земельним кодексом України 1990 року фермер міг отримати від держави у власність та довічне володіння до 50 га [1]. Фактично, протягом 1990–1992 рр. фермерським господарствам було передано 0,54 млн га землі. За останні п'ять років площа землекористування збільшилася на 12,1 % і в 2017 р. становила 4,4 млн га (табл. 1).

Таблиця 1 – Динаміка сільськогосподарських угідь за формами власності у фермерських господарствах, тис. га

Показник	Рік					2017 р., %, до	
	2013	2014	2015	2016	2017	2013 р.	2016 р.
Усього	4392,2	4367,7	4707,4	4343,7	4437,9	101,0	102,2
З них великі та середні	1682,3	1683	2094	1677,4	1684,4	100,1	100,4
малі	2709,9	2684,7	2613,4	2666,3	2753,5	101,6	103,3
У т.ч. орендовані	3635,8	3628,4	4009,1	3663,8	3770,7	103,7	102,9
З них великі та середні	1655,9	1656,1	2063,3	1648,7	1647	99,5	99,9
малі	1979,9	1972,3	1945,8	2015,1	2123,7	107,3	105,4

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Основними землекористувачами є малі фермерські господарства, в яких сконцентровано 62,1 % сільськогосподарських угідь, що належить до даної категорії сільськогосподарських товаровиробників в цілому. Необхідно зазначити, що у 2017 р. найбільшу частку – 33,3 % (11 207 од.) у загальній кількості фермерських господарств займала група із площею земельних угідь від 20,1 до 50 га.

Враховуючи незначні площі сільськогосподарських угідь, які знаходяться в користуванні досліджуваної організаційно-правової форми господарювання, а також орієнтацію на виробництво продукції рослинництва, це суттєво скорочує участь членів фермерського господарства в сільськогосподарському виробництві. За проведеними розрахунками автора, в середньому тривалість зайнятості у виробничому процесі становить 2–3 місяці в перерахунку на повну зайнятість, що потребує обґрунтування напрямів диверсифікації виробничої діяльності.

Подібна практика спостерігається і в розвинених країнах світу, зокрема США. За даними Євростату, у 2013 р. в середньому на одне фермерське господарство припадало земельних угідь у Англії – 68 га, у Данії – 40, Франції – 42, Швеції – 38, Німеччині – 36, Голландії – 15, Італії – 6, Бельгії – 14 і Греції – 4 га. Середній розмір фермерського господарства країн ЄС становив 20 га.

Так, у процесі свого історичного розвитку американський фермер постійно орієнтувався до розширення продуктового портфеля своєї діяльності на основі освоєння різних видів не-сільськогосподарської діяльності (табл. 2).

Таблиця 2 – Зміна рівня зайнятості американських фермерів на основі освоєння не-сільськогосподарських видів діяльності

Зайнятість фермерів не-сільськогосподарською працею, днів на рік	Частка від загальної чисельності фермерів по роках, %				
	1960 р.	1979 р.	1992 р.	1997 р.	2005 р.
0	69,6	61,1	45,7	42,1	43,1
Менше 100	18,7	15,5	14,4	10,9	10,2
100–99	5,2	5,8	8,1	9,2	9,1
200 і більше	6,3	17,5	31,9	37,8	37,6

Джерело: складено за джерелом [2].

Важливою характеристикою сталого розвитку сільського господарства є його багатофункціональність, яка передбачає інтеграцію різних функцій та напрямів діяльності фермерських господарств, що формують сприятливий вплив на місцеву економіку, навколишнє середовище та суспільство в цілому. Як доводять дослідження європейських науковців, багатофункціональність різних типів ферм передбачає різнобічні аспекти діяльності фермерських господарств, що охоплюють конкретний їх перелік, як такий зорієнтований на досягнення сталого розвитку сільської території. Саме даний підхід зумовив на нинішньому етапі при розгляді питання сталого розвитку сільської території переходити від багатофункціональності на рівні ферми до багатофункціональності окремої території, в аспекті можливостей задоволення потреб у локальному вимірі. Пріоритетними стратегіями у реалізації принципів сталого розвитку сільської території мають стати: розширення мережі сільськогосподарського виробництва та співпраці між заінтересованими стейкхолдерами сільської території, заохочення ініціатив фермерів щодо валоризації місцевих продуктів харчування, включаючи їх участь у туристичних та культурно-розважальних мережах, залучення фермерів до соціальних, освітніх та дослідницьких програм [3].

Отже, сільське господарство відіграє ключову роль в управлінні ландшафтами, впливаючи на соціальний, естетичний вигляд сільської території, а також виконуючи екологічні функції, досягається задоволення існуючих потреб усіх заінтересованих осіб. Згідно з дослідженнями встановлено, що сільськогосподарські екосистеми є основними екосистемами в антропоцені [4]. Водночас, як у зарубіжній, так і вітчизняній практиці можна знайти кейси ведення сільськогосподарської діяльності та розвитку сільських територій, які є загрозою у збалансованому розвитку екосистеми [5].

На думку європейських дослідників, стійкі багатофункціональні сільські території об'єднують людей, виробництва та землекористування з функціями екологічної та ландшафтної екосистем. Відомо, що диверсифікація діяльності ферми передбачає її багатофункціональність, дозволяє виробляти окрім сільськогосподарської продукції, несільськогосподарську, а також пропонувати різнобічні послуги [6–7]. Диверсифікація діяльності фермерських господарств формує позитивні зовнішні ефекти, зокрема, збереження особливостей сільського ландшафту та створення робочих місць у сільській місцевості, зниження забруднення і підвищення якості ґрунту [8]. Зроблено наступний висновок, що схильність різних типів ферм до багатофункціональності вважається пріоритетом для збереження сталого розвитку сільського господарства [9–11].

Вивчення диверсифікації виробничої діяльності фермерських господарств дозволило виділити алгоритм прийняття рішення фермерами про розвиток несільськогосподарської діяльності та чинники, що на нього впливають. Щодо прийняття рішення про диверсифікацію фермери визначають головні цілі її здійснення – забезпечення працевзайнятості сільського населення та мінімізація ризику сезонності, реалізація можливостей формування додаткового прибутку та інші, визначають величину потреби виробничих ресурсів на здійснення диверсифікації. Результати досліджень зарубіжних науковців доводять, що ферми, розташовані в більш віддалених від міських районів регіонах, частіше диверсифікуються. Крім того, невеликі сімейні ферми рідше диверсифікуються, ніж великі ферми, що можна пояснити обмеженням фінансових ресурсів у фермера для розвитку несільськогосподарського виробництва [12].

За чинними нормами державного та приватного регулювання у розвинених країнах політики агротуризму передбачено, що на фермі сільськогосподарська діяльність переважала над туристичними послугами. Основними критеріями, які використовуються для визначення взаємодоповнюваності сільськогосподарської та туристичної діяльності на фермі, є: розміщення ферми, величина навантаження відвідувачів, величина доходу, моделі взаємодії фермерів та гостей [13].

Розробка науково обґрунтованих підходів до диверсифікації виробничої діяльності є актуальною також для українських фермерських господарств. Дослідженням встановлено, що тінізація діяльності членів фермерських господарств, переважно через ведення несільськогосподарської діяльності, зумовлена особливостями оподаткування таких господарств [14]. По-перше, операції, пов'язані з несільськогосподарською діяльністю, оподатковуються на підставах загальної системи оподаткування, що суттєво посилює податкове навантаження. По-друге,

фермерське господарство з позицій оподаткування перестає бути сільськогосподарським товаровиробником, якщо частка доходу від несільськогосподарської діяльності перевищить 25 %, що автоматично позбавляє його статусу платника 4-ї групи.

У зв'язку з цим більшість голів фермерських господарств намагаються мінімізувати реальні господарські операції, пов'язані з несільськогосподарською діяльністю. Зокрема, надання послуг з обробітку земельних ділянок орендодавців відповідно до договору оренди земельних паїв здійснюється іншими суб'єктами господарювання. Вони обмежують кількість надання послуг на прохання місцевих органів самоврядування та жителів сільських населених пунктів.

На нашу думку, подібні податкові новації не сприятимуть розвитку підприємницької ініціативи з боку голів малих фермерських господарств. Вважаємо, що вирішити цю проблему можна кількома способами, по-перше, запровадженням принципів оподаткування сукупного сімейного доходу з використанням прогресивної шкали. Визначення податкової бази на основі сукупного доходу буде більш правомірним із погляду досягнення мети відображення принципу справедливості оподаткування. Основна причина полягає в тому, що в цьому випадку більш адекватно враховується платоспроможність платника податків при встановленні диференційованої податкової ставки не за видами доходів, а залежно від їх сукупного розміру. Розширення податкової бази в цьому випадку позитивно позначиться на рівні податкового навантаження з огляду на зниження податкових ставок при забезпеченні фінансових потреб держави. Такий підхід спрощує податковий контроль за розрахунком податкової бази, одночасно потрібен перехід до деклараційного способу сплати податку на доходи фізичних осіб, що вимагає певної міри готовності населення (підвищення податкової культури, запровадження інституту податкового консультування) та податкових органів (автоматизація та розширення сфери електронних послуг).

Важливим елементом досягнення соціальної справедливості буде градація доходів платників податків при визначенні тієї їх частки, яка буде мобілізована в бюджет держави податковими методами. Розмір чистих доходів (доходів, зменшених на величину витрат, пов'язаних із життєзабезпеченням індивіда) згідно з опрацьованими статистичними даними істотно різняться. Відповідно застосування принципу градації сукупного доходу дасть можливість врахувати платоспроможність платника податків при обчисленні розміру сплати податку, а отже, більш відповідає принципу соціальної справедливості. Зарубіжна практика також передбачає застосування градації доходів не тільки за видами доходів, але і за їх величиною [15]. По-друге, розширення переліку видів діяльності малих фермерських господарств, які можна класифікувати як виробництво сільськогосподарської продукції, зокрема сільський туризм, надання послуг сільським жителям, місцевим органам самоврядування, торгівля продовольством, народні промисли тощо. Як свідчать результати досліджень, нині фермерські господарства можуть не тільки виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, а й отримувати доходи від розвитку несільськогосподарської діяльності, розвиваючи сільський туризм, а також займатися народними промислами, збиранням грибів, лікарських трав тощо.

Розглянемо більш детально можливості малих фермерських господарств щодо розвитку сільського туризму як виду діяльності, що передбачає організацію відпочинку на базі фермерського господарства. Від оренди сільського будинку він відрізняється тим, що всі турботи про своїх гостей – організацію проживання, харчування, дозвілля, а також обслуговування сім'я фермера бере на себе як приймаюча родина [15].

Як свідчать результати опитування автора спільно із співробітниками Департаменту агропромислового комплексу КОДА жителів міст обласного підпорядкування (Біла Церква, Переяслав-Хмельницький) та м. Києва, що із загальної кількості респондентів тільки близько 7 % сприймають негативно сільський відпочинок, 93 % – висловили позитивне ставлення до ідеї сільського туризму. Природно, що споживачами сільського туристичного продукту в Київській області є міські жителі (91,88 % опитаних). Аналіз даних показав, що здебільшого це сімейні люди працездатного віку, які мають середньодушовий місячний дохід 10–12 тис. грн (37,5 % від загального числа респондентів). При цьому споживачів найбільше приваблює в сільському відпочинку не стільки його доступність, скільки можливість отримання послуг рекреаційного характеру: «свіже повітря і тиша» (82,25 % респондентів), «використання в харчуванні натуральних продуктів» (43,25 % респондентів), а також можливість отримання таких

послуг як збір ягід, грибів, прогулянки на човні по річці, відвідування лазні і т.д. (41,75 % респондентів). Позитивне ставлення до сільського туризму на базі фермерських господарств також відзначили 90 % власників господарств, які вже замислювалися про це джерело додаткового доходу. Однак достатнє уявлення про сільський туризм мають тільки 40 % власників ФГ, 50 % респондентів зауважили про відсутність знань у цій сфері, а 10 % вагалися із відповіддю. Значна частина опитаних споживачів, а саме 62 % респондентів, вказала на віддалене розташування об'єкта відпочинку від міста. Як важливу умову реалізації бажання відпочинку в сільській місцевості Київської області респонденти виділили «територіальне розташування», а також «природні особливості об'єктів відпочинку», тобто розташування поблизу лісу, річки, озера (58,25 %). Залежність від вартості відпочинку відзначили 45,75 % респондентів.

Організація туризму завжди передбачає наявність основних (проживання і харчування) та додаткових послуг, тому важливо з'ясувати потреби туристів. За результатами опитування споживачів 78 % бажають відпочивати на умовах «все включено», тобто загальна вартість послуги (проживання та харчування) за 1 добу не перевищуватиме 550 грн, про що наголосили 52,25 % респондентів. При цьому 22 % опитаних припускають оплачувати тільки послуги проживання, вартість яких визначають у розмірі 250 грн за 1 добу (43,25 %). Відзначимо, що побажання туристів і власників ФГ з цього питання багато в чому збігаються. Розбіжності принципового характеру є тільки в нижніх значеннях вартості послуг: велика частина ФГ (55 %) відзначають як прийнятну ціну надання послуги проживання та харчування – 550–750 грн, без харчування – 250–400 грн.

Однак через відсутність відповідної інфраструктури в сільській місцевості (про це вказали 40 % респондентів) багато фермерських господарств не мають можливості в повному обсязі задовольнити вимоги туристів і тому згодні приймати гостей, проводячи одно- і дводенні тури (45 %) тільки влітку (50 %) або цілорічно (50 %). Решта – 55 % ФГ – вважають, що інфраструктура їхньої сільської території дозволяє займатися сільським туризмом, і вони готові пропонувати тури, розраховані на 5–7 днів і більше, у т.ч. і в зимовий період. Це збільшує кількість додаткових послуг, серед яких найбільш затребувані – відвідування лазні (65,25 %), прогулянки на човні (60 %), збирання дикорослих ягід і грибів (51,5 %), літня риболовля (44 %). Надання можливості познайомитися з сільською працею і набути навичок по веденню господарства відзначили 17 % респондентів.

З викладеного випливає, що виявлені побажання туристів здебільшого щодо додаткових послуг можуть бути реалізовані фермерськими господарствами, і в багатьох випадках не вимагають додаткових витрат (фінансових і трудових вкладень). Незначні витрати можуть виникнути при популяризації туристичних послуг на базі ФГ (60 % власників розраховують на рекламу в ЗМІ, 55 % – на гостей, які відвідали їхні садиби раніше, 30 % – на турагентства, 10 % – на власний сайт і соціальні мережі). Зацікавленість в участі у сільськогосподарських роботах відзначило близько 31 % респондентів, за умови оплати за свою працю натуральними продуктами (35,67 %), взаємозалік через зниження вартості проживання (32,48 %), готівкою (31,85 %). З боку ФГ можливість пропонування відпочиваючим взяти участь у сільськогосподарських роботах зацікавила 85 % власників, при цьому велика частка з них згодна на оплату натуральними продуктами (70,59 %), що частково вирішує питання реалізації продукції.

Нами проведено вивчення думок споживачів і власників ФГ щодо питання про форму оплати праці за участь у сільськогосподарських роботах відпочивальників-туристів. Слід зазначити, що на це питання відповіли не всі респонденти, які брали участь в опитуванні: з боку споживачів – 31 %, з боку ФГ – 85 % респондентів. Велика частка респондентів-туристів (64,75 %) вказали як найбільш прийнятні види сільськогосподарських робіт для безпосередньої їх участі в опції «збір урожаю», що також не вимагає додаткових фінансових і трудових витрат з боку ФГ. Більшість опитаних зазначали, що величина оплати праці при збиранні врожаю становить 10–15 % в перерахунку на натуральний еквівалент зібраного врожаю.

При дослідженні можливостей розвитку сільського туризму на базі ФГ проведено також аналіз експертних оцінок. Експертами виступили науковці БНАУ, обласної сільськогосподарської дорадчої служби, голови фермерських господарств Київської області (143 експерти). В успішності розвитку сільського туризму на території Київської області впевнені 97 % експертів, 77 % із яких вказали на створення необхідних умов, підтримку з боку органів влади для

успішної реалізації даного проекту. Як підтримку ФГ, які організовують сільський туризм, 63 % експертів назвали фінансову допомогу, 43 % – вказали на необхідність організації відповідного навчання.

За результатами експертного опитування з'ясувалося, що спробувати нині реалізувати ідею створення умов для розвитку сільського туризму на власній базі мають можливість тільки 37 % фермерів, що забезпечують стабільний дохід. Це пов'язано з недостатньою інфраструктурою господарств і сільської території, на яку вказали 40 % власників ФГ. Одноставну думку експерти висловили в тому, що фінансова підтримка має здійснюватися на поворотній основі, але на пільгових умовах. Це підтверджує й опитування власників ФГ, які більшою мірою розраховують на власні кошти – 60 %, на допомогу з боку місцевих органів самоврядування – 50 % (із них 20 % на поворотній основі), на отримання позикових коштів (кредитів) – 10 %. Відсутність необхідних знань і навичок у власників ФГ відзначили 70 % експертів, які вважають, передусім потрібно навчати власників ФГ (87 %) і тільки потім членів сім'ї (57 %), залучений персонал (20 %). У зв'язку із цим 50 % експертів відзначили, що навчання має бути безкоштовним (платна основа може використовуватися, якщо тривалість перевищує 72 навчальні години в межах програми підвищення кваліфікації) із залученням освітніх установ, які готують кадри для сфери туризму (про це відзначили 87 % експертів). На переконання експертів, до програми навчання необхідно включити правові основи розвитку сільського туризму, вивчення економіки гостювального будинку, менеджмент, організацію обслуговування клієнтів і, звичайно, вивчення досвіду роботи як практичної сторони з організації сільських гостювальних будинків.

Серед основних напрямів розвитку сільського туризму на базі фермерських господарств можна виділити такі.

По-перше, необхідно визначити потенціал розвитку сільського туризму на регіональному рівні. Тут доцільно означити цікаві для туристів об'єкти відвідування. Це можуть бути як особливості природних ландшафтів, так і історичні особливості регіону – пам'ятки історії і культури, старовинні поселення та ін. Доцільно використовувати можливості сільського туризму і для проведення дитячих навчальних та оздоровчих програм (літніх, зимових). Тут школярі можуть долучитися до сільської праці, отримати майстер-клас від майстра народних промислів, відпочити й оздоровитися.

Також необхідно визначити можливості щодо прийому туристів у сільському поселенні – наявність сільських будинків з вільними кімнатами для розміщення туристів, розвиненість транспортної інфраструктури, розваг і т. ін. Важливо класифікувати засоби розміщення за прикладом європейських країн, забезпечивши однакові умови проживання.

По-друге, необхідно забезпечити безпеку життєдіяльності туристів. Потрібно опрацювати схему відвідування туристичних маршрутів, забезпечити дотримання санітарно-епідеміологічних стандартів при розміщенні та харчуванні відпочивальників, стандартів пожежної безпеки засобів розміщення та ін. Доцільно подбати про узгодження рішень зацікавлених органів, які здійснюють нагляд за зазначеними сферами на регіональному рівні, щоб уникнути адміністративних перешкод для розвитку сільського туризму для власників засобів розміщення і запобігти загрози життю та здоров'ю туристів.

По-третє, варто провести маркетингові дослідження ринку туристичних послуг та інтересів туристів у сільській місцевості різних регіонів країни. При цьому доцільно залучати працюючі в регіоні туристичні фірми, скористатися результатами наукових досліджень і опитувань населення. Необхідно визначити систему ціноутворення на ринку туристичних послуг регіону. Також важливо надавати підтримку потенційним власникам засобів розміщення для поліпшення рівня пропонованих послуг (ремонт кімнат, упорядкування прилеглих ділянок, доріг, розвиток прилеглої інфраструктури).

По-четверте, слід організувати широкомасштабну рекламну кампанію, із залученням Інтернет-ресурсів (розробка сайту), публікації у засобах масової інформації, випуск рекламної продукції (буклетів, листівок тощо), рекламування виробів народних промислів тощо, із зазначенням можливостей для цікавого дозвілля та відпочинку (рибалка, полювання, рафтинг і т. ін.).

Отже, можна зазначити, що Київська область з її різноманітністю природних, етнографічних, історико-культурних ландшафтів має достатньо високий потенціал для розвитку сільсь-

кого туризму. Важливо організувати цілеспрямовану діяльність щодо ознайомлення з принадами сільської території, випуск популярної краєзнавчої літератури тощо. Доказом цього може слугувати діяльність міської ради та Агенції стратегічного розвитку м. Білої Церкви, які ініціювали створення Туристичного кластера, що має завданням розвиток туристичної галузі в регіоні та покращення інвестиційної діяльності міста. На сьогодні кластер функціонує у форматі громадської організації під назвою «Біла Церква туристична». Основні напрями діяльності цього кластера такі: розробляє та впроваджує стратегію розвитку туристичного сектору регіону; проводить інвентаризацію туристичних об'єктів та закладів готельно-ресторанної сфери; організовує фестивалі та інші популяризаційні заходи; випускає власну поліграфічну продукцію; бере участь у всеукраїнських та міжнародних туристичних виставках; впливає на покращення бізнес-клімату у місті; створює платформу для налагодження співробітництва між владою, бізнесом і громадою [16].

Важливим напрямом несільськогосподарської діяльності фермерських господарств є розвиток народних промислів. Неналежна увага до ремісництва і народних промислів протягом довгого часу з боку громадськості та органів місцевої влади, скорочення підтримки наукових досліджень в галузі вивчення і збереження традицій ремесла зумовило виникнення низки проблем.

Серед основних з них можна виділити такі як відсутність нормативно-правової бази, низька поінформованість громадськості про традиції та сучасний розвиток народних промислів, ремесел, послуг, закриття підприємств-виробників унікальних предметів побуту і виробів, занепад традиційних ремесел, відсутність можливості передачі знань і умінь від покоління до покоління, відсутність інформації для народних умільців про ринки збуту, виставкові заходи тощо; потреба в кооперації; потенційних партнерах та інвесторах, навчання і підвищення кваліфікації кадрів; недоступність виробничих площ, складності працевлаштування випускників навчальних закладів, фахівців у сфері народних промислів, ремесел, послуг.

Для виходу з ситуації, що склалася, необхідно створити умови для самоорганізації й самоутримання людей, які займаються цією діяльністю, отримання законних способів одержати дохід і можливості використовувати свою працю. Тільки таким чином традиції народних промислів і ремесел зможуть розвиватися в сучасних економічних умовах.

Для всебічної підтримки ремісничої діяльності, як важливого напрямку самозайнятості членів фермерських господарств, необхідно передбачати заходи державної підтримки розвитку народних промислів і ремесел, в т. ч. заходи з просування продукції на ринок, розроблення комплексу заходів державної підтримки ремісників, які здійснюють свою діяльність у сільській місцевості, а також організацію навчання, виставкової діяльності та ін.

Обговорення. Узагальнення зарубіжного досвіду щодо підвищення рівня диверсифікації діяльності фермерських господарств виявило такі дієві інструменти: активна державна підтримка процесів диверсифікації в сільськогосподарському виробництві та створення сприятливих умов його ведення. Це означає, що існує необхідність запровадження інструментів державної підтримки у розвитку диверсифікації виробничої діяльності фермерських господарств, особливо малих, а також регіональної підтримки на рівні об'єднаних територіальних сільських громад, що сприятиме досягненню сталого розвитку сільських територій.

Висновки. Доведено, що основними зовнішніми факторами, які впливають на процес диверсифікації, слід вважати: розвиток регіональної економіки та локального ринку праці, стану інфраструктури; до внутрішніх факторів доцільно віднести: рівень освіти, вікову структуру населення, соціальний капітал на селі, позиції товаровиробників галузі, які підтримуються державними програмами.

Малі фермерські господарства відіграють важливу роль у виробництві сільськогосподарської продукції. Крім того, вони виконують ще ряд народногосподарських функцій: сприяють вирішенню соціальних проблем села, налагодженню сталого розвитку сільських територій, забезпеченню зайнятості та зростання доходів сільського населення; забезпечують збереження сільського розселення та сільського способу життя, соціального контролю над територіями, народних традицій, культурного розмаїття країни; значна їх роль у трудовому вихованні молоді, збереженні й передачі виробничого і соціального досвіду; їм належить помітний внесок у збереження різноманітності біогеоценозів, забезпеченні їхньої стійкості, поліпшенні екологічної ситуації в сільській місцевості.

Для розвитку різних напрямів несільськогосподарської діяльності фермерських господарств доцільно передбачити комплексне, технологічне і фінансове сприяння державних і місцевих органів самоврядування щодо розвитку сільського туризму, розвитку народних промислів, наданню послуг населенню. Існує необхідність по запровадженню комплексних заходів державної підтримки розвитку народних промислів і ремесел фермерськими господарствами, які включають: просування продукції на ринок; організацію навчання та виставкової діяльності.

Диверсифікація виробничої діяльності з виробництва сільськогосподарської продукції фермерських господарств на основі розвитку несільськогосподарських видів є одним із інструментів мінімізації ризиків. Активізація розвитку несільськогосподарської діяльності фермерськими господарствами вимагає модернізації системи оподаткування на основі запровадження принципів оподаткування сукупного сімейного доходу з використанням прогресивної шкали та проведення роз'яснювальних заходів по формуванню відповідної культури.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Земельний кодекс України : Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 3–4. ст. 27. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 20.04.2019).
2. Воронин Б.А., Воронина Я. В. Состояние и тенденции развития фермерских хозяйств в зарубежных странах. Аграрный вестник Урала. 2015. № 10 (140). С. 65–70.
3. Gullino P., Battisti L., Larcher F. Linking multifunctionality and sustainability for valuing peri-urban farming: A case study in the Turin Metropolitan Area (Italy). Sustainability (Switzerland), 2018. Vol. 10. Issue 5, 18 p. DOI: <http://doi.org/10.3390/su1005162>.
4. Willemen L., Jones S., Estrada Carmona N., De Clerck F. Ecosystem Service maps in agriculture. In Mapping Ecosystem Services, 1st ed. Pensoft Publishers: Sofia Bulgaria, 2017. P. 317–321.
5. Vander Zanden E.H., Verburg P.H., Schulp C.J., Johannes Verkerk P. Trade-offs of Europe an agricultur alaban donment. Land Use Policy, 2017. Vol. 62. P. 290–301.
6. Ohe Y. Multifunctionality and rural tourism: A perspective on farm directions. J. Int. Farm Manag. 2007. Vol. 4, pp. 18–40. URL: <http://www.ifmaonline.org>.
7. Comparative review of multifunctionality and ecosystem services in sustainable agriculture / J. Huang et al. Environ. Manag. 2015. Vol. 149. P. 138–147. DOI: <http://doi.org/10.1016/j.jenvman.2014.10.020>.
8. Ecosystem services and dis-services to agriculture / W. Zhang et al. Ecol. Econ, 2007. Vol. 64. P. 253–260.
9. Cairol D., Coudel E., Knickel K., Caron P. Conclusion: Which perspectives for future research on multifunctionality of agriculture and rural areas? Int. J. Agric. Res. Gov. Ecol, 2008. Vol. 7. P. 429–436. DOI: <http://doi.org/10.1504/IJARGE.2008.020088>.
10. Multifunctionality of agricultural activities, changing rural identities and new institutional arrangements / H. Renting et al. Int. J. Agric. Res. Gov. Ecol. 2008. Vol. 7. P. 361–385. DOI: <http://doi.org/10.1504/IJARGE.2008.020083>.
11. Zasada I. Multifunctional peri-urban agriculture – A Review of societal demands and the provision of goods and services by farming. Land Use Policy, 2011. Vol. 28. P. 639–648. DOI: <http://doi.org/10.1016/j.landusepol.2011.01.008>.
12. Boncinelli F., Bartolini F., Casini L. Structural factors of labour allocation for farm diversification activities. Land Use Policy, 2018. Vol. 71. P. 204–212. DOI: <http://doi.org/10.1016/j.landusepol.2017.11.058>.
13. Streifeneder T. Agriculture first: Assessing European policies and scientific typologies to define authentic agritourism and differentiate it from countryside tourism. Tourism Management Perspectives, 2016. Vol. 20. P. 251–264. DOI: <http://doi.org/10.1016/j.tmp.2016.10.003>.
14. Сатир Л.М., Свиноус І.В. Організаційно-економічні аспекти диверсифікації виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств. Вісник аграрної науки. 2015. № 8. С. 66–70.
15. Пушкарева В.М. История финансовой мысли и политики налогов: учеб. пособие. Москва: Финансы и статистика, 2011. С. 120–121.
16. Стадник В. В., Мельничук А. І. Зелений туризм: умови розвитку, партнерські мережі та потенціал диверсифікації сільськогосподарських підприємств. Вісник Одеського національного університету. Сер. Економіка. 2017. Т.22, Вип. 12. С. 160–165.
17. Мосіюк С. І., Мосіюк І. П. Підприємницька діяльність на селі: зелений туризм. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Сер. Економіка та менеджмент. 2017. № 13. С. 88–92.
18. Прокопенко О. В. Народні промисли як малий бізнес України. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. 2013. Вип. 32. С. 270–277.
19. Энгельгардт А. Н. Из деревни. 12 писем :1872-1887. Москва: Гос. соц.-экон. изд-во, 1937. XVI, 491 с.

REFERENCES

1. Zemel'nyj kodeks Ukraïny [Land Code of Ukraine] : Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukraïny (VVR). 2002, Vol. 3-4. no. 27. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
2. Voronin, B.A., Voronina, Ja. V. (2015). Sostojanie i tendencii razvitija fermerskih hozjajstv v zarubezhnyh stranah [Condition and trends of development of farms in foreign countries]. Agrarnyj vestnik Urala [Agrarian messenger of the Urals], no. 10 (140), pp. 65–70.
3. Gullino P., Battisti L., Larcher, F. Linking multifunctionality and sustainability for valuing peri-urban farming: A case study in the Turin Metropolitan Area (Italy). Sustainability (Switzerland), 2018, vol.10(5), pp.18. DOI: <http://doi.org/10.3390/su1005162>.

4. Willemen L., Jones S., Estrada Carmona N., De Clerck F. Ecosystem Service maps in agriculture. In *Mapping Ecosystem Services*, 1st ed. Pensoft Publishers: Sofia Bulgaria, 2017, pp. 317–321.
5. Vander Zanden E.H., Verburg P.H., Schulp C.J., Johannes Verkerk P. Trade-offs of Europe and agriculture. *Land Use Policy*. 2017, 62, pp. 290–301.
6. Ohe Y. Multifunctionality and rural tourism: A perspective on farm directions. *J. Int. Farm Manag.* 2007, 4, pp. 18–40. URL: <http://www.ifmaonline.org>.
7. Huang J., Tichit M., Poulot M., Darly S., Li S., Petit C., Aubry C. Comparative review of multifunctionality and ecosystem services in sustainable agriculture. *Environ. Manag.* 2015, 149, pp. 138–147. DOI: <http://doi10.1016/j.jenvman.2014.10.020>.
8. Zhang W., Ricketts T., Kremen C., Carney K., Swinton S.M. (2007). Ecosystem services and dis-services to agriculture. *Ecol. Econ.* Vol. 64, pp. 253–260.
9. Cairol D., Coudel E., Knickel K., Caron P. Conclusion: Which perspectives for future research on multifunctionality of agriculture and rural areas? *Int. J. Agric. Res. Gov. Ecol.* 2008, vol. 7, pp. 429–436. DOI: <http://doi10.1504/IJARGE.2008.020088>.
10. Renting H., Oostindie H., Laurent C., Brunori G., Barjolle D., Jervell A., Granberg L., Heinonen M. Multifunctionality of agricultural activities, changing rural identities and new institutional arrangements. *Int. J. Agric. Res. Gov. Ecol.* 2008, vol. 7, pp. 361–385. DOI: <http://doi10.1504/IJARGE.2008.020083>.
11. Zasada I. Multifunctional peri-urban agriculture – A Review of societal demands and the provision of goods and services by farming. *Land Use Policy*. 2011, vol. 28, pp. 639–648. DOI: <http://doi10.1016/j.landusepol.2011.01.008>.
12. Boncinelli F., Bartolini F., Casini L. Structural factors of labour allocation for farm diversification activities. *Land Use Policy*. 2018, vol. 71, pp. 204–212. DOI: <http://doi10.1016/j.landusepol.2017.11.058>.
13. Streifeneder T. Agriculture first: Assessing European policies and scientific typologies to define authentic agritourism and differentiate it from countryside tourism. *Tourism Management Perspectives*. 2016, vol. 20, pp. 251–264. DOI: <http://doi10.1016/j.tmp.2016.10.003>.
14. Satir, L. M., Svinous, I. V. (2015). Satyr L.M., Svinous I.V. Organizacijno-ekonomichni aspekty dyversyfikacii' vyrobnychoi' dijal'nosti sil'skogospodars'kyh pidpryjemstv. [Organizational and Economic Aspects of Diversification of Production Activities of Agricultural Enterprises]. *Visnyk agrarnoi' nauky. [Bulletin of Agrarian Science]*, no. 8, pp. 66–70.
15. Pushkareva, V. M. (2011). Istorija finansovoy mysli i politiki nalogov: ucheb. posobie [The history of financial thought and tax policy]. *Finansy i statistika [Finance and Statistics]*, pp. 120–121.
16. Stadnyk, V. V., Mel'nychuk, A. I. (2017). Zelenyj turizm: umovy rozvytku, partners'ki merezhi ta potencial dyversyfikacii' sil'skogospodars'kyh pidpryjemstv [Green tourism: conditions of development, partnership networks and potential of diversification of agricultural enterprises]. *Visnyk Odes'kogo nacional'nogo universytetu [Bulletin of the Odesa National University]*. Ser. Ekonomika. T.22, no. 12, pp. 160–165.
17. Mosijuk, S. I., Mosijuk, I. P. (2017). Pidpryjemnyca dijal'nist' na seli: zelenyj turizm [Business activity in the countryside: green tourism]. *Problemy innovacijno-investytsijnogo rozvytku [Problems of innovation and investment development]*. Ser. Ekonomika ta menedzhment, no. 13, pp. 88–92.
18. Prokopenko, O. V. (2013). Narodni promysly jak malyj biznes Ukrainy [Folk crafts as a small business in Ukraine]. *Suchasni problemy arhitektury ta mistobuduvannja [Modern Problems of Architecture and Urban Development]*, no. 32, pp. 270–277.
19. Jengel'gardt A. N. (1937). Iz derevni. 12 pisem: 1872-1887 [From the village. 12 letters: 1872-1887]. Moskva: Gos. soc.-jekon. izd-vo. XVI. 491 p.

Диверсификация как инструмент обеспечения экономической устойчивости фермерских хозяйств Биба В.А.

В статье установлено, что на основе социально-экономических отношений состоит система моральных и культурных ценностей профессиональной деятельности фермера, на которую влияют национальные особенности ведения сельскохозяйственного производства, а также накопленный опыт и традиции. Рассмотрены рыночные преобразования отечественной экономики, что обусловили проявление дестабилизирующих факторов ведения производственно-бытовой деятельности и возможности расширенного воспроизводства, следствием влияния которых было снижение экономической устойчивости фермерских хозяйств. В исследовании деятельности фермерских хозяйств проведена оценка их поведения в разрезе средних и больших и малых субъектов хозяйствования.

Установлено, что уровень рентабельности малых фермерских хозяйств является субъективно заниженным, что вызвано тенезацией их производственно-хозяйственной деятельности, а конечной целью диверсификации фермерских хозяйств является не столько сохранение профильного бизнеса, сколько повышение конкурентоспособности предприятия. Рассмотрено классическое понимание диверсификации, что является альтернативой специализации. Диверсификация деятельности фермерских хозяйств формирует положительные внешние эффекты, в частности, сохранение особенностей сельского ландшафта и создания рабочих мест в сельской местности, снижение загрязнения и повышения качества почвы.

По проведенным расчетам автором определено среднюю продолжительность занятости в производственном процессе, которая составляет 2-3 месяца в пересчете на полную занятость, что требует обоснования направлений диверсификации производственной деятельности.

Исследованием установлено, что тенезация деятельности членов фермерских хозяйств, главным образом связана с ведением несельскохозяйственной деятельности, и обусловлена особенностями налогообложения таких хозяйств. Соответственно применение принципа градации совокупного дохода даст возможность учесть платежеспособность налогоплательщика при исчислении размера уплаты налога, а следовательно, более соответствует принципу социальной справедливости.

Формирование стратегии диверсификации отечественного аграрного производства на основе использования опыта ведущих стран требует его имплементации с учетом национальных особенностей и факторов влияния.

В частности выделены следующие основные внутренние и внешние факторы, влияющие на процесс диверсификации: внешние – развитие региональной экономики и локального рынка труда, состояние их инфраструктуры; среди внутренних факторов: уровень образования, возрастная структура населения, социальный капитал на селе, позиции товаропроизводителей в области, которые поддерживаются государственными программами.

Выявленные пожелания туристов о дополнительных услугах, которые могут быть реализованы фермерскими хозяйствами. Проведено изучение мнений потребителей и владельцев ФХ по вопросу форм оплаты труда за участие в сельскохозяйственных работах отдыхающих-туристов. При исследовании возможностей развития сельского туризма на базе ФХ проведен также анализ экспертных оценок, и выяснено, что попробовать сейчас реализовать идею создания условий для развития сельского туризма на собственной базе имеют возможность только 37 % фермеров, что связано с недостаточной инфраструктурой хозяйств и сельской территории.

Среди основных элементов развития сельского туризма на базе фермерских хозяйств можно выделить такие: необходимость определения потенциала развития сельского туризма на региональном уровне, обеспечение безопасности жизнедеятельности туристов, обработки схем посещения туристических маршрутов, привлечение работающих в регионе туристических фирм, организация широкомасштабной рекламной кампании.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, диверсификация, сельский туризм, народные промыслы, несельскохозяйственная деятельность, налогообложение.

Diversification as a tool for economic sustainability of farms

Byba V.

It is revealed that on the basis of socio-economic relations a system of moral and cultural values of the farmer's professional activity, which is influenced by national peculiarities of agricultural production, as well as the acquired experience and traditions, is formed. The article considers the market transformations of the domestic economy, which resulted in the manifestation of destabilizing factors in the production and sales activity and the possibilities of expanded reproduction. In the study of the activities of farms conducted an assessment of their behavior in the context of medium, large and small business entities.

The corresponding calculations have been carried out, which made it possible to conclude that the value of profitability of small farms is subjectively underestimated as a result of shadowing of their production and economic activity.

It is argued that the diversification of the activities of farms creates positive externalities, in particular, the preservation of the features of the rural landscape and the creation of jobs in rural areas, reducing pollution and improving the quality of the soil. The average length of employment in the production process is determined, which is 2-3 months in terms of full employment, which requires substantiation of diversification of production activities.

It has been established that the shadowing of the activities of members of farms is mainly related to non-agricultural activities, and is conditioned by the peculiarities of taxation of such farms. It is proved that the application of the grading principle of aggregate income will enable the tax payer to be taken into account when calculating the amount of tax, and therefore more consistent with the principle of social justice.

It is substantiated that the formation of a strategy of diversification of domestic agricultural production based on the experience of leading countries requires its implementation taking into account national peculiarities and factors of influence. The following main internal and external factors that influence the process of diversification are distinguished: external – the development of the regional economy and the local labor market, the state of their infrastructure; among the internal factors: the level of education, age structure of the population, social capital in the countryside, the position of commodity producers in the industry, which are supported by state programs.

Based on the study of rural tourism development opportunities based on FARM and expert assessments, 37% of farmers can realize the idea of creating conditions for rural tourism on their own, due to the lack of infrastructure of farms and rural areas.

Among the main conditions for the development of rural tourism on the basis of farms are as follows: definition of the potential of rural tourism development at the regional level, ensuring the safety of tourists living, working out the schemes of visiting tourist routes, attracting tourists working in the region, organizing a large-scale advertising campaign.

Key words: farm, diversification, rural tourism, folk crafts, non-agricultural activity, taxation.

Надійшла 23.04.2019 р.